

экспрэсіі [3, с. 89]. Неаднаразова гэты прыём выкарыстоўвае і Якуб Колас у сваёй паэме пры апісанні сялянскага быту: Недарма ж дзядзька іх, бывала, / Каб пабудзіць каго з іх жвава / Пагнаць каровак ранічкаю, / У прыпек біў скаварадою. / Цяпер, здаволіўшысь ядою, / Дзяцінай цешылісь гульнёю. / Хто бегаў з кіем каля хаты — / Ганяў курэй. Як парасяты, / Ё пяску капаліся сястрычкі. / Алесь хадзіў каля крынічкі, / Што з лесу тут жа выцякала і дужкай хату агібала, / Хадзіў, свістаў пад голас птушак, / Збіраў ён ягадкі ў гарнушак [2, с. 25].

Якуб Колас у паэме «Новая зямля» выкарыстоўвае некалькі тыпаў прадуктыўных экспрэсіўна афарбаваных суфіксаў прыметнікаў, якія выражаюць памяншальныя, ласкальныя, памяншальна-ласкальныя або павелічальна-ўзмацняльныя адносіны.

У паэме сустракаюцца прыметнікі з памяншальнымі і ласкальнымі суфіксамі: -еньк-, -эньк-, -аньк- (*гладзенькі, маладзенькі, зеляненькі*), напрыклад: А ў гародзе мак чырвоны, / Раскрыўшы гошыя лісточкі, / З іх ткаў прыдудалыя вяночкі / Вакол галоўкі *маладзенькай*, / Такой прыгожай, *зеляненькай* [2, с. 48]; Так прагну я ступіць на ролі / Сваіх палеткаў, ніў *благенькіх*, / Дарог і сцежачак *крывенькіх*, / Што гожа ўюцца спомеж жыта / Або срэдзь лесу самавіта [2, с. 183].

Ласкальнае значэнне надаюць прыметнікам суфіксы -утк-, -ютк- (*бялюткі, свяжуткі, раўнюткі*), напрыклад: А ліс-хітрэц, выжыга чуткі, / Па снезе цягне шнур *раўнюткі*: / Слядок з слядочкам супадае, / Бы лапка тут адна ступае [2, с. 176]; І вось над хатай, над гуменцам / Сняжынкі жвавья гуляюць, / Садок і дворык засцілаюць / *Бялюткім*, чыстым палаценцам [2, с. 184].

З памяншальна-ласкальным значэннем у паэме сустракаюцца прыметнікі з суфіксамі -енечк-, -еньк-, -юсенечк-, -усенечк-, -юпасеньк-, -юпасенечк- (*малюпасенькі, цямносенькі, цяхусенечкі*), напрыклад: І ў кожным дрэве, і былінцы, / І ў *малюпасенькай* раслінцы, / Ну, ва ўсім чысценька дазвання / Блукае радасць спадзявання [2, с. 260]; Глядзіш у вокны ты варожа / З свайго *цямносенькага* ложа / І за вуглом стаіш тулягай, / Відаць, з нядобраю развагай [2, с. 328].

Прыклады з павелічальна-ўзмацняльнымі суфіксамі -энн-, -эзн-, -ізарн-, -эразн- таксама сустракаюцца ў паэме (*страшэнны, таўшчэрны, цяжэрны*), напрыклад: Тут быў *страшэнны* непарадак — / На тое час быў перабору [2, с. 57]; Тут лугам, полем патыхала, / А на гваздзі ў *таўшчэрным* шуле / Цапы віселі, бы заснулі [2, с. 132]; А лёд, бы мур сцьмяна-зялёны, / Чуць пасярэдзіне падняты, / Ляжыць, *цяжэрны* і зацяты [2, с. 199].

Такім чынам, найбольш прадуктыўным сродкам выражэння суб'ектыўнай ацэнкі ў паэме Якуба Коласа «Новая зямля» з'яўляюцца суфіксы назоўнікаў і прыметнікаў, якія надаюць словам памяншальнае, ласкальнае, памяншальна-ласкальнае, пагарджальнае, павелічальна-ўзмацняльнае адценні.

Спіс крыніц

1. *Винокур, Г. О.* О задачах истории языка / Г. О. Винокур // Учен. зап. Моск. город. пед. института. — Вып. 1. Т. V. 1941 — 362 с.
2. *Колас, Я.* Новая зямля: паэма: для сярэд. і ст. шк. узросту / Якуб Колас; прадм. М. Мушынскага. — Мінск: Маст. літ., 2007. — 333 с.
3. *Цікоці, М. Я.* Стылістыка беларускай мовы: вучэб. дап. / М. Я. Цікоці. — 2-е выд., перапрац. і дап. — Мінск: Універсітэцкае, 1995. — 294 с.

Т. Г. Грышчэня
Навуковы кіраўнік — Д. С. Томчык
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

ПОГЛЯДЫ НА ВЫКЛІЧНІК ЯК АСОБЫ ЛЕКСІКА-ГРАМАТЫЧНЫ КЛАС СЛОЎ

Пытаннем марфалогіі, а менавіта даследаваннем лексіка-граматычных класаў слоў вучоныя пачалі займацца вельмі даўно. Напрыклад, старажытнаіндыйскі мовазнавец Паніні ў сваёй працы «Граматыка» (IV—V стагоддзе да н. э.) вылучыў у санскрыце толькі чатыры часціны мовы — імя, дзеяслоў, прыназоўнік і часціца, Арыстоцель у старажытнагрэчаскай мове ўвогуле толькі тры — імя, дзеяслоў, часціца; Арыстарх Самафракійскі, які быў заснавальнікам Александрыйскай школы, вылучыў восем часцін мовы — імя, дзеяслоў, займеннік, злучнік, прыслоўе, прыназоўнік, артыкль і дзеепрыметнік. А вось сам тэрмін «выклічнік» належыць старажытным рымскім мовазнаўцам, якія, аналізуючы лацінскую мову, уявілі выклічнік замест артыкля. З гэтага часу тэрмін «выклічнік» пачаў выкарыстоўвацца ў лінгвістыцы [3, с. 9].

Ва ўсходнеславянскай мовазнаўчай навуцы М. В. Ламаносаў у 1755 годзе ў працы «Расійская граматыка» першым вылучыў восем часцін мовы, сярод якіх і акрэсліў выклічнік.

Нягледзячы на тое, што маўленне, якое рэалізуе мову, не можа абыходзіцца без выклічнікаў, гэта лексіка-граматычная катэгорыя слоў менш за ўсё вывучана. Акадэмік Л. В. Шчэрба назваў выклічнікі «незразумелай і туманнай катэгорыяй» [1, с. 3], прымаючы пад увагу безліч поглядаў на гэтую часціну мовы. Мовазнаўцамі выклічнікі часта не ўключаюцца ў склад часцін мовы, яны застаюцца, на думку А. П. Раманава, «лінгвістычнымі лішэнцамі» [1, с. 4].

Многія замежныя мовазнаўцы і філосафы прытрымліваюцца ідэалістычных тэорый пра ўзнікненне мовы з рэфлекторных выкрыкаў або гукаперайманняў, якія назвалі выклічнікамі. Выклічнікавая і гукаперайманная тэорыі паходжання мовы, якія ўзніклі яшчэ ў антычнай філасофіі і філалогіі, атрымалі шырокае распаўсюджанне з XVII па XX стагоддзя Гукаперайманная тэорыя паходжання мовы звязвае ўзнікненне мовы з імітацый, выклічнікавая — даказвае, што мова развілася ў першабытным грамадстве з інстынктыўных выкрыкаў.

Асноўная недакладнасць гэтых тэорый заключаецца ў змешванні біялагічнага і сацыяльнага фактараў. Ніхто не мог даказаць, як прыродны, інстынктыўны выкрык або першабытнае падражанне ператварыліся ў слова. Нават такі вядомы мовазнавец, як прафесар Д. М. Кудраўскі, называў выклічнікамі непадзельныя гукі, агульныя ў чалавека з жывёлай [1, с. 5].

Спрэчным у лінгвістычным літаратуразнаўстве застаецца пытанне і пра ўключэнне выклічнікаў у разрад лексем. Многія мовазнаўцы лічылі, што словы выражаюць паняцці або ўяўленні (К. Аксакаў, А. Патабня, Ф. Фартунатаў, Д. Ушакоў і інш.). Зразумела, што гэтыя вучоныя не лічылі выклічнікі словамі, а ўказвалі, што яны «ляжаць па-за сістэмай сродкаў моўных зносін», што яны быццам «кулі, якія трапілі ў арганізм» [3, с. 8].

Перашкаджала вывучэнню выклічнікаў і слабае акрэсленне паняцця «выклічнік». Да нашых дзён па традыцыі, яшчэ з XVIII стагоддзя, некаторыя граматыкі і слоўнікі да выклічнікаў уключаюць ізаляваныя ад сказаў неўсвядомленыя выкрыкі, і нават такія рэфлекторныя працэсы, як чыханне і смех [3, с. 10].

Сярод знакамітых даследчыкаў, якія прысвяцілі свае працы выклічнікам, перш за ўсё, патрэбна назваць М. В. Ламаносава. Ён дакладна вызначыў значэнне выклічнікаў: яны «ўяўляюць сіцслы рух духу чалавечага» [3, с. 11]; гаварыў пра ўтварэнне выклічнікаў з іншых часцін мовы. Погляды Ламаносава развівалі А. Х. Вастокаў і Ф. І. Буслаеў, затым А. А. Шахматаў, В. В. Вінаградаў і А. І. Германовіч. Названыя вучоныя лічылі, што выклічнікі — гэта словы, а лексіка-граматычная катэгорыя дазваляе аб'ядноўваць у часціну мовы. Разам з тым, у сваіх працах даследчыкі не робяць рэзкага размежавання паміж словамі, якія выражаюць эмоцыі, і словамі, якія выражаюць думкі, не адрываюць выклічнікі ад агульнай сістэмы мовы, таму асабліва ўважліва займаліся вывучэннем структуры выклічнікаў.

Другія вучоныя — гэта Д. М. Аўсянік-Кулікоўскі, М. І. Грэч, Д. М. Кудраўцаў, А. М. Пяшкоўскі і іншыя лічаць так, як і М. Мюлер, які пісаў, што выклічнікі «только опушки настоящего языка. Язык начинается, когда заканчиваются междометия...» [1, с. 16]. У сваіх працах яны адзначалі, што выклічнікі не з'яўляюцца словамі, таму выключаюцца з сістэмы мовы.

Разам з тым, гэтыя даследчыкі ў сваіх працах змешвалі біялагічнае з сацыяльным — жывёльны выкрык выклічнікаў, што з'яўлялася фактам у іх членападзельнай мовы. Калі выклічнікі былі выведзены па-за межы сістэмы часцін мовы, то патрэбным з'яўляецца вывучэнне іх структурнага і сінтаксічнага боку.

Так, пад выклічнікамі разумеецца клас нязменных слоў, якія служаць для нячленападзельнага выражэння пачуццяў, душэўных станаў і іншых эмацыянальных і эмацыянальна-валявых рэакцый на навакольнае асяроддзе [1, с. 18].

Выклічнікі, якія страцілі намінацыйнае значэнне, не адносяцца ні да адной з часцін мовы, таму што іх ролі ў сінтаксічнай арганізацыі тэкста не аналагічная роля часціц, злучнікаў або тым больш прыназоўнікаў.

Выклічнікі — неабходнае звязно ў сістэме маўлення і характэрны сродак эмацыянальнай сферы мовы. Інтанацыя выклічнікаў выражае розныя адносіны да мовы суразмоўцы, узмацняе мадальнасць выказвання, якая з'яўляецца спецыфічнай асаблівасцю выклічнікаў.

З пункту погляду многіх вучоных (Д. М. Аўсяніка-Кулікоўскага, М. І. Грэча, Д. М. Кудраўцава, А. М. Пяшкоўскага), самастойнае інтанацыйнае афармленне выклічнікаў робіць гэтыя словы найбольш яркім эмацыянальным сродкам мовы, што прываблівае да выклічнікаў увагу даследчыкаў, якія, у сваю чаргу, вывучаюць эмацыійную і камунікацыйную функцыю мовы.

У сваіх працах А. І. Германовіч вылучае наступныя агульныя прыкметы выклічнікаў:

- а) адсутнасць лексічнага значэння;
- б) адсутнасць звычайных форм словаўтварэння і словазмянення;
- в) выражэнне зместу выклічнікаў разнастайнай і багатай інтанацыйнай;
- г) суправаджэнне выклічнікаў мімікай і жэстамі [1, с. 14].

Сучасная руская лінгвістычная навука таксама займаецца вывучэннем выклічнікаў у межах маўленчага этыкету. Так, напрыклад, Н. І. Фармановская даследуе ўнутрысістэмны аспект развіцця маўленчага этыкету, вылучаючы асноўныя спецыфічныя функцыі: кантактаўстанаўляльную, рэгулюючую, эмацыянальна-мадальную і функцыю арыентацыі на адрасата [2, с. 12].

Такім чынам, акрэсленая праблема статусу выклічніка як асобага лексіка-граматычнага разраду слоў патрабуе больш глыбокага разгляду ў кантэксце сучаснай лінгвістычнай навукі.

Спіс крыніц

1. Германович, А. И. Междометия русского языка. — Киев : Рад. школа, 1966. — 171 с.
2. Формановская, Н. И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. — 2-е изд. — М. : Наука, 1987. — 156 с.
3. Хаймс, Д. Этнография речи / Д. Хаймс // Новое в лингвистике. — М. : Прогресс, 1975. — Вып. 7 : Социолнгвистика. — С. 42—95.
4. Шаронов, И. А. Междометия в языке, в тексте и в коммуникации / И. А. Шаронов. — Москва, 2009. — 36 с.